

PRÓNAI CSABA

Bosnyák horánhánók Torinóban

Carlotta Saletti Salza: *Bambini del „campo nomadi”*.
Romá bosniaci a Torino. Roma: CISU, 2003. 320 p.

Az olaszországi cigányok pontos száma nem ismert. Leonardo Piasere (2000:349), a neves cigánykutató az 1980-as évek végén több mint hatvanezer fővel számol. Egy évtizeddel később Zoran Lapov (2003:65–66) hetvenezerre becsüli azoknak a cigányoknak a számát, akik olasz állampolgárok, ugyanakkor hozzáteszi, hogy mintegy negyvenezen lehetnek azok, akik ezzel a státussal nem rendelkeznek, bár ugyanebben az országban élnek. A bizonytalanságok ellenére nagy a valószínűsége annak, hogy Olaszország azok közé az országok közé tartozik, ahol a cigány népesség a teljes lakosságnak maximum 0,2 százaléka. Hasonló a helyzet ebből a szempontból – Olaszország mellett még – Nagy-Britanniában és Németországban is, ahol a cigányok aránya 0,1 és 0,15 százalék körül mozog, de idesorolható például Oroszország is, ahol a „cigánynak” mondott népesség létszáma ugyan jelentős (220 000 fő), ám ez a szám kicsi, ha azt az ország nagyságához és lakosainak számához viszonyítjuk. Ilyen helyzetben él a teljes európai cigány népesség 10,5 százaléka (Piasere 2004:8).

Olaszország esete az állampolgársággal nem rendelkező cigányok jelenlétének magas számaránya szempontjából is jellegzetes, és ennek történelmi előzményei vannak. A cigányok Olaszországba vándorlása – Lorenzo Monasta (2004:5–6) szerint – öt fő hullámban történt. Az elsőben, amely a 15. századig tartott, Közép- és Észak-Olaszországba színtók, Közép- és Dél-Olaszországba rom cigányok érkeztek. A 19. századi, második hullám újabb rom cigány csoportjai (kelderások, lovárik, csurárik) valószínűleg Magyarországról és Romániából származtak. Az első világháborút követő határmódosítások után északról „német”, keletről „szlovén” és „horvát” cigány csoportok tűntek fel Észak-Olaszországban: ez volt a harmadik hullám. Az 1960-as évek végén indult meg annak a kisebbségi népmozgásnak a negyedik hulláma, amelynek során elsősorban az akkori Jugoszlávia déli részéről kerültek cigányok Olaszországba, és ez folytatódik egészen napjainkig. A szocialista Jugoszlávia szétesése után különösen Koszovóból érkeztek menekültek. És végül az ötödik hullámot az 1989-es romániai események indították meg.

Carlotta Saletti Salza 2000 októberétől 2001 júliusáig folytatott részt vevő megfigyeléses vizsgálatot a bevándorlók számára Torinóban létrehozott ideiglenes táborok, az úgynevezett *campo nomadi* egyikében (6. p.). Egy horánhánó cigány család vendége volt, melynek tagjai az 1990-es években jöttek el Boszniából, az első konfliktusok kezdetekor. Az Olaszországba irányuló cigány népegmozgások negyedik hullámával érkeztek ide, de fontos felhívni a figyelmet arra a különbségre, ami ezen a hullámon belül a korábban bevándoroltak és az 1990-es években érkezettek között is fennáll. Olyannyira, hogy talán helyesebben járunk el, ha ebben az esetben két alhullámról beszélünk, ahogyan azt a szerző is teszi (44. p.).

Súlyos konfliktushoz vezetett, hogy míg a később érkezettek menekült státust kaptak, mivel a háború idején jöttek el, a korábban érkezettek nem. A menekültek olyan forrásokhoz férnek hozzá, amelyekhez az utóbbiaknak nincsen joguk, ezért a korábban érkezettek is menekültekké szeretnének „válni” (Piasere 2004:88).

Alapvető különbségnek tűnik, hogy a menekültek migrációja leginkább monofamiliáris: a háború idején fiatal, kisgyerekes párok vagy a *campo nomadik*ban családtagjaikat kereső idősek indultak útnak Boszniából. A korábban érkezettek nem kelnek útra, hiszen a családjuk Torinóban vagy a környéken él. A menekültek viszont elindulnak Boszniába, hogy az otthoniakat meglátogassák, vagy külföldre, hogy megkeressék más rokonaikat (35–36. p.). A *Bambini del „campo nomadi”* horáhánói – az itt ismertetett könyv szereplői – számára Bosznia még továbbra is fontos viszonyítási pont, ez abból is kitűnik, hogy szívesebben temetnék el halottaikat Boszniában, mint Olaszországban (47. p.).

Carlotta Saletti Salza kutatása – többek között – azért is figyelemre méltó, mert azok a horáhánók, akik Olaszországban befogadták, 2000 augusztusában, 2001 áprilisában és augusztusában, valamint 2003 telén Boszniában is vendégül látták (6., 23. p.). A migrációs lánc mindkét oldalának tanulmányozásával a szerző impliciten azt a standard módszert követte, amelyet a James L. Watson által szerkesztett, 1977-es *Between two cultures* című kötet alapozott meg (Hannerz 1998:240). Abban, hogy ehhez a családhoz ilyen közel sikerült kerülnie, nyitott hozzáállása mellett nyilvánvalóan nagy szerepe volt a cigány és a szerbhorvát nyelv beszéd szintű elsajátításának is (14. p.).

A szerző által megfigyelt világ határai az országhatáron is túlnyúltak (Boszniába), Olaszországban pedig az Arrivore úti ideiglenes tábor területén kívül kiterjedt a bérházakba kiköltözött szállásokra, a táborban lakó gyerekek által látogatott óvodákra, elemi és középiskolákra, a hivatalos irodákra, a helyi egészségügyi szervezetekre, a kórházakra, a város tereire, piacaira, üzleteire, nagyáruházaira, a templomokra és az utakra (5. p.) – mindazon helyekre, ahol az ő horáhánói megfordultak, ahová elkíserte őket.

Az olasz antropológusnő vizsgálatára az Európai Unió programjának keretében, a *The Education of the Gypsy Childhood in Europe* című projekt részeként került sor. Ebben a 2000 és 2003 közt folyó vizsgálatban a Castellón de la Plana-i Egyetem, az 5-ös számú Párizsi Egyetem és a Firenzei Egyetem vett részt, Ana Gimenez Adelantado, Jean-Pierre Liégeois és Leonardo Piasere irányításával. A Firenzei Egyetem csoportja tíz jelentést készített az olasz helyzetről, melyek közül a *Bambini del „campo nomadi”* az első, amely megjelent. Az olasz csoportnak, amelynek munkájában Ana Maria Rabelo Gomes is közreműködött, tagjai voltak még: Michele Barontini, Silvia Lelli, Lorenzo Monasta, Stefania Pontrandolfo, Simona Sidoti, Alessandro Sorani, Elisabeth Tauber, Paola Toninato és Paola Trevisan (XII. p.).

Az európai intézmények néhány évtizede kezdtek érdeklődni a cigány közösségek helyzete és elismertsége iránt, és figyelmet fordítani a cigányok iskolázottságára, ami a nem cigány átlaghoz képest továbbra is „katasztrofális” képet mutat. A *The Education of the Gypsy Childhood in Europe* volt ez első és talán máig egyetlen olyan európai uniós keretprogram, amely szinte kizárólag kvalitatív módszereket használt, elsősorban a részt vevő megfigyelést. A projektet – írja Leonardo Piasere – egy spanyol hitánó cigány találta ki, majd egy portugál tisztviselő vitte végig Brüsszelben, akit később felváltott egy francia (akinek szerződését egy finn főigazgató írta alá). Spanyol, francia és olasz csapatok végezték el a munkát (melyek soraiban találhatunk nicaraguai, albán, bolgár és bra-

zil kutatót) Portugáliában, Spanyolországban, Franciaországban, Olaszországban, valamint részben Boszniában, Ausztriában és Macedóniában (lásd Piasere – Saletti Salza – Tauber 2003:111). A három nemzeti csapatban a kutatásokat végző etnográfusok egy esettől eltekintve mindannyian nők voltak, ez jól mutatja egyrészt általában az antropológia elnőiesedését a három országban, másrészt a cigány antropológiával foglalkozó nők számának emelkedését, ami élesen szemben áll a más területeken tapasztalható jelenségekkel (lásd Okely 1994:50–51).

Carlotta Saletti Salza könyvében a családi és az iskolai gyermekkori nevelődést tárgyalja, de nem nevelési folyamatokat és kognitív elsajátítási modelleket mutat be. Választása azoknak a környezeteknek a megfigyelésére esett, amelyek nevelő hatásúak, vagy azok lehetnek: elsősorban a táborra és a kiválasztott közösség gyerekei által látogatott iskolákra (l. p.).

A *Bambini del „campo nomadi”* – egy rövid *Előszón* (amelyet Leonardo Piasere írt), a *Köszönetnyilvánítás*, a *Bevezetés*, az *Összegzés* és a *Függelék*en kívül – hét fejezetből áll. Az első fejezet a „helyek” és az identitások közt fennálló viszonyokat mutatja be, elsősorban a menekültekre és a *campo nomadira* koncentrálva, arra a helyre, amely megteremti azokat a szociális kötelékeket, amelyek a tábort otthonos közeggé teszik (27. p.). A *campo nomadi* családias hely lesz Torinóban a horáhánók számára, miközben családjuk élő vagy holt tagjai a világ egészen más részein élnek.

A második fejezetből megismerhetjük azt a közösséget, melyben a kutatás zajlott, valamint a migrációs folyamatot és azt a „hivatalos” kontextust, amely a családokat „fogadta”. Az elemzés nagyon rövid, idézi a helyi adminisztráció néhány hivatalos dokumentumát (függeléként a szöveghez csatolva), és leírja a cigányok első tartózkodási területeit az 1960–1970-es években. Ebben a részben szerepel a származási hely leírása is, néhány történelmi adatot is ismertetve, de mindenekelőtt az Arrivore táborban élő menekült családok szociális és családi helyzetét elemzi. A munka egy része Boszniában folyt. Saletti Salzát leginkább az érdekelte, hogyan éltek a torinói horáhánók Boszniában a konfliktus kezdete előtt. A szándéka az volt, hogy rekonstruálja ugyanazon családok hétköznapi életét a háború előtt (sok esetben visszatértek Boszniába, miután menekülteként valahol Európában éltek), a kapcsolatukat muzulmán, ortodox, katolikus szomszédjaikkal, szerbekkel, horvátokkal, bosnyákokkal és a többi cigány családdal. Ezek a szempontok segítették abban, hogy megértse, hogy mik lehettek az elvárásaik, amikor Olaszországba érkeztek egy *campo nomadiba*, és mik ma a családi élet elvárásai Torinóban. Miért küldik például iskolába a gyerekeket (23. p.)?

A harmadik fejezet központi témája a tábor, a negyediké az udvar, amelyek – mindkét esetben – a nevelési környezet fizikai és szociális struktúrái. A fizikai értelemben vett tér meghatározza a nevelési környezetet, a szociális aspektus pedig jellemzi azt. A hétköznapi élet szerveződése, megkülönböztetve a szűk családot a kiterjedt családétól és a közösségtől, kifejezi a társadalmi viszonyokat (73. p.). Ugyanezt teszi pusztán térbeli szerveződésén keresztül a barakkok elhelyezkedése is a táborban, amelyből megállapíthatók a családi kötelékek; pontosabban: olvashatóvá teszik, hogy milyenek a családi viszonyok egy meghatározott időszakban (83. p.). Néhány példaértékű eset elemzése során Saletti Salza nevelési modellekről ír (amelyek különböző egységeként variálhatók a különböző életkortípusok változatai szerint) annak érdekében, hogy meghatározza az ideális nevelési modellt, amelyre társadalmilag törekednek: vajon milyen a „jó” cigány,

a „jó” cigány lány? Melyek a szociálisan elvárt és nem támogatott viselkedéselemek? Milyen képességek hasznosak a gyermek számára, és milyen környezetben (101. p.)?

Az ötödik fejezet azt próbálja feltárni, hogy milyen nevelő kapcsolat lehet gyerek és felnőtt, gyerek és gyerek között egy olyan mesterségesen létrehozott szociális közegben, mint amilyen a *campo nomadi*. Mit jelent itt cigányként felnőni? Melyek a nevelési színterek, és mi határozza meg azokat? Mi hoz létre egy *campo nomadi*-ban családi környezetet, és mi az, ami nem családi? Mit jelent „jó cigány gyerekek” lenni? Melyek a szociálisan elfogadott és elutasított viselkedésmódok?

A szerző e részben mindenekelőtt meghatározza a gyerek és felnőtt, valamint a gyerek és gyerek közti nevelőkapcsolat alanyait (ki nevez, és kit neveznek meg), a beszélgetés aktív szereplőit, vagyis a szociális identitását annak, akit „gyermeknek” neveznek. Másodsorban elemzi a kapcsolatok nevelő vonatkozásait és a névben megjelenő viszonyok színtereit (családi és nem családi nevelő környezet). A különböző témák alátámasztására ismét több példa szerepel a szövegben (149. p.).

A hatodik és a hetedik fejezet az iskolai kontextusra mint feltételezett nevelő környezetre koncentrál (195. p.). Az előbbi esetében elemzett nevelő közeg az iskolai közlekedés: a táborból hétköznaponként minden reggel induló és oda délután visszatérő iskolabusz. A szállítási szolgáltatás a helyi szervezetek szerint szerepet játszhat abban, hogy az iskolába járás gyakoriságát növeljék, és ugyanaz a busz jelent a táborban élőknek egyfajta családi kapcsolatot, amelynek hatására néhány gyereket az iskolába engednek (23–24. p.).

Az utolsó, hetedik fejezet végül a családi és az iskolai környezet közti szembeötlő áthatolhatatlanságot ábrázolja, kitérve arra, mikén keresztül, és milyen stratégiákkal lesznek nevelő hatásúak ezek a környezetek, vagy válnak azzá a cigány gyerekek számára. A szerző szándéka, hogy – többek között – megválaszolja az alábbi kérdéseket (250. p.):

- Mi az, ami az egyik helyen marad, és nem kerül át a másikba?
- Mi az, amit próbálnak, és amit kerülnek átvinni az egyikből a másikba?
- Milyen folyamaton keresztül válik az iskolai környezet nevelő hatásúvá a család számára, és az iskola számára nem nevelő hatásúvá, és fordítva?

A potenciálisan nevelő hatású iskolai környezetben a horáhánó gyerek célja, hogy megőrizze saját családi nevelését, hiszen az iskola egy „vándort” kíván nevelni, egy „vándor” tanulóban gondolkodik, aki – ha már befejezi a tanulást, akkor – majd „jobban fog öltözködni”, „tud írni, olvasni és számolni”. A cél az úgynevezett „integráció” (292–293. p.), és a tanár válik azzá a személlyé, akire a legtöbb felelősség hárul, hogy „összegyűjtse a megmenthető” egy gyermekben, aki még immúnis a „vándor” kulturális hatásokkal szemben (24. p.).

Az iskolában – úgy tűnik – mintha süketek beszélnének egymással. Más gondolnak a tanárok, és más a horáhánók arról, hogy mit tölt be vagy kellene hogy betöltsön az iskola a gyerek életében. A válaszok megismerése sok félreértést eloszthatna. Érthetővé válna például, hogy miért egy adott módon állítják össze a „vándorok” számára készített intézményes iskolai modellt. Talán azt is sikerülne megérteni, hogy az iskola szerinti „vándor” miért nem éri el az olyannyira kívánt eredményeket iskolai teljesítménye során; vagy azt, hogy a cigányok miért járnak továbbra is iskolába (285. p.).

Saletti Salza empirikus kutatásának eredményei alapján végül azt a hipotézist fogalmazza meg, hogy a cigány tanulók akkor fognak jó (vagy legalábbis jobb) iskolai ered-

ményeket elérni, ha sikerül megőrizniük családi neveltetésüket (294. p.). A tanárok az iskolában a horáhánó gyerekeket „vándor” tanulóknak tartják. A „vándorkultúra” lesz az, amelyet behelyettesítenek az egyes egyének személyes identitása helyére, és amely igazolja a speciálisan a „vándorok” nevelésére kidolgozott intézményes didaktikai programokat. A helyzet paradoxona abban áll, hogy amíg a nem cigány tanárok a *campo nomadikban* élő cigányokat „vándorként” fogalmazzák meg a maguk számára, ezzel egy időben éppen ennek – az egyébként csak az ő „fejükben” létező – „vándor”-kultúrának a nem cigány kultúrával történő helyettesítését szeretnék elérni (289. p.). A kölcsönös megértés és ennek révén a helyzet reménytelennek tűnik, hacsak nem válnak a felek képessé arra, hogy változtassanak eddigi sémáikon.

IRODALOM

HANNERZ, ULF

1998 Transnational research. *In Handbook of methods in cultural anthropology*. H. Russell Bernard, ed. 235–256. Walnut Creek – London – New Delhi: AltaMira.

LAPOV, ZORAN

2003 The Romani communities in Italy: the case of Tuscany region with special attention to the city of Florence. *In Ethnic identities in dynamic perspective. Proceedings of the 2002 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society*. Sheila Salo – Csaba Prónai, eds. 63–73. Budapest: Gondolat.

MONASTA, LORENZO

2004 Note sulla mappatura degli insediamenti di rom stranieri presenti in Italia. *In Italia Romani*. 4. Carlotta Saletti Salza – Leonardo Piasere, eds. 3–16. Roma: CISU.

OKELY, JUDITH

1994 L'étude des Tsiganes: un défi aux hégémonies territoriales et institutionnelles en anthropologie. *Études Tsiganes* 2(2):39–58.

PIASERE, LEONARDO

2000 A cigányok Olaszországban. *In Cigányok Európában I. Nyugat-Európa*. Prónai Csaba, szerk. 345–379. Budapest: Új Mandátum. 2004 I rom d'Europa. Una storia moderna. Roma: G. Laterza & Figli.

PIASERE, LEONARDO – SALETTI SALZA, CARLOTTA – TAUBER, ELISABETH

2003 L'educazione dei bambini sinti e rom: risultati preliminari di una ricerca europea. *In Antropologia dell'Occidente*. Pietro Scarduelli, ed. 103–134. Roma: Meltemi.

WATSON, JAMES L., ED.

1977 *Between Two Cultures. Migrants and Minorities in Britain*. Oxford: Blackwell.